

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тичини**

О. В. Лоюк

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ
УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Монографія

**Умань
Видавничо-поліграфічний центр "Візаві"
2016**

УДК 37.03+159.923-053.5
ББК 74.202.20+88.835.13
Л 81

Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 6 від 29 листопада 2016 року)

Рецензенти:

Матвієнко О. В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і методики початкового навчання національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Максименко Н. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Сокурєнко О. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Л 81 Люк О. В. Теорія і практика розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи : моногр. / О. В. Люк. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр "Візаві", 2016. – 216с.

ISBN 978-966-304-192-6

У монографії висвітлено теоретико-методологічні основи розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи. Здійснено ретроспективний аналіз означеної проблеми та з'ясовано сучасний стан у педагогічній теорії та практиці. Автором запропоновано шляхи оптимізації процесу розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Монографія рекомендована викладачам, аспірантам, магістрам, студентам вищих педагогічних закладів освіти, вчителям початкової школи.

УДК 37.03+159.923-053.5
ББК 74.202.20+88.835.13

ISBN 978-966-304-192-6

Люк О. В., 2016 ©

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Філософські та психолого-педагогічні основи складових змісту освіти в їх предметній взаємодії	8
1.2. Сутнісно-функціональний аналіз основних дефініцій феномену творчого мислення	25
1.3. Проблема творчого мислення в контексті виховних парадигм різних історичних епох	40
Висновки до 1 розділу	58
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ДІАГНОСТИКА	61
2.1. Особливості розвитку творчого мислення молодшого школяра	61
2.2. Критерії, показники та рівні розвитку творчого мислення учнів.....	82
Висновки до 2 розділу.....	98
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	101
3.1. Модель розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи	101
3.2. Психолого-педагогічні умови розвитку творчого мислення молодших школярів	123
3.3. Зміст та результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи.....	134
Висновки до 3 розділу	155
ПІСЛЯМОВА	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ	185

ПЕРЕДМОВА

Орієнтація сучасного суспільства на духовні цінності, зміна картини світу, способів його пізнання стимулюють інтерес соціуму до проблеми розвитку творчого мислення, оскільки саме творчий стиль мислення забезпечує кожній людині повноцінну життєдіяльність – здатність вирішувати проблеми, здійснювати відповідальний вибір, усвідомлювати свою особистісну значущість. Фундамент у формуванні творчої особистості, здатної комфортно почуватися в нестабільних соціальних умовах, продукувати цікаві, оригінальні ідеї, знаходити нестандартні шляхи розв'язання різноманітних завдань закладається в молодшому шкільному віці, оскільки саме в початковій школі формуються навички мислення, внутрішнього плану дій, оцінних суджень.

Сучасність та актуальність дослідження проблеми розвитку творчого мислення особистості відображено у Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, Державному стандарті початкової загальної освіти, Навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою (1–4 класи). У зазначених нормативних документах стратегічними завданнями визначаються: розвиток розумових і творчих здібностей особистості, її талантів, формування у дітей та молоді сучасного світогляду, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації та збагачення на цій основі інтелектуального і творчого потенціалу народу. Про необхідність формування людини з інноваційним мисленням, інноваційною культурою, здатної до інноваційної діяльності, наголошується в Білій книзі національної освіти України. Отже, очевидним є те, що в умовах сучасного соціуму проблема розвитку творчого мислення набула статусу державно важливої.

Аналіз наукової літератури свідчить, що феномен творчого мислення ґрунтовно досліджувався у філософському та психолого-педагогічному аспектах. Вагомий внесок у вивчення загальних психологічних закономірностей процесу мислення здійснено вченими О. Брушлінським [34], Л. Виготським [45], П. Гальперінім

[49], О. Клепиковим [93], Г. Костюком [109], І. Кучерявим [126], О. Леонтьєвим [127], С. Максименком [71], В. Паламарчук, К. Платоновим [189], С. Рубінштейном [215], К. Абульхановою-Славською [1] та ін. Філософські та психологічні засади творчості розглянули у своїх працях А. Горальський [53], В. Кремень [113], О. Листопад [130], В. Лутай [151], В. Оконь [180], С. Сисоєва [231], С. Шмалей [278], Б. Якимчук [290] та ін. Психологи Г. Альтшуллер [2], Е. Боно [32], Дж. Вос [66], Дж. Гілфорд [293], Г. Драйден [66], З. Калмикова [86], В. Клименко [94], О. Лук [148], Дж. Ніренберг [175], Я. Пономарьов [191], І. Семенов [228], С. Степанов [228], О. Тихомиров [257] та ін. дослідили сутність і механізми розвитку творчого мислення. Положення про те, що розвиток творчого мислення є складовою процесу виховання цілісного мислення, доведено Н. Масловою [155], Н. Ніколаєнко [174], Т. Хребто [268], О. Шамісом [275] та ін.

У роботах Л. Виготського [46], Ю. Кулюткіна [122], О. Лука [149], С. Максимової [154], О. Ніколаєвої [173], Г. Сухобської [122], П. Торренса [298] особлива увага приділяється вивченню особливостей розвитку творчого мислення дитини. Проблемі формування творчого мислення школярів присвячені праці таких учених, як Д. Богоявленська [28], О. Вяхирєва [47], О. Дусавицький [68], Т. Косма [107], Г. Костюк [108], О. Кульчицька [124], С. Максименко [153], О. Матюшкін [161], В. Моляко [168], А. Рахімов [209], О. Савченко [221], В. Сухомлинський [243] та ін.

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує молодший шкільний вік. Саме в цьому віці формуються розумові операції та дії, моральні й інтелектуальні почуття, активізуються сприймання, творча уява, мовлення, відбувається перебудова мотиваційно-почуттєвої та ціннісної сфер, якісний стрибок у системі взаємовідносин учня з однолітками та педагогом. Характерною для початкової школи є інтелектуалізація життя дитини, змістовно диференційований процес індивідуалізації її особистості.

Проведений аналіз джерельної бази дав можливість констатувати, що на сьогодні накопичено певний досвід із розвитку творчого мислення молодших школярів. Важливими в контексті проблеми дослідження є сучасні наукові праці, що відзначають досить низький рівень розвитку творчого мислення учнів означеного віку та недостатнє обґрунтування теоретико-

методологічних основ розвитку означеного феномену, хоча й досліджено: методичні засади формування творчого мислення учнів початкової школи у процесі мистецької діяльності (В. Григор'єва); особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку (В. Іванова); діагностика та формування творчого математичного мислення молодших школярів (Л. Скалич). Дослідники наголошують на тому, що саме молодший шкільний вік з його новоутвореннями є надзвичайно сприятливим для розвитку природного творчого потенціалу особистості.

У вирішенні проблеми розвитку творчого мислення молодшого школяра істотну роль відіграє навчально-виховний процес, який орієнтований на задоволення інтересів учнів, їхніх пізнавальних потреб, зокрема, у творчій діяльності. Саме навчання та виховання є тими формами, що забезпечують різнобічний розвиток учнів, формування розумових операцій, оцінних суджень. Психолого-педагогічні дослідження акцентують увагу на різних аспектах розвитку творчого мислення: єдності навчання й виховання (І. Бех, Б. Бім-Бад, О. Матвієнко, А. Петровський, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.); реалізації розвивального та виховного потенціалу освіти (Ш. Амонашвілі, І. Бех, О. Вишневський, В. Кремень, В. Кузь, А. Мілтс, О. Савченко, М. Чепига, В. Шадріков, С. Шуман та ін.); сутності та особливостей виховання молодого покоління (А. Бойко, В. Брецинка, О. Бялик, Ю. Зінковський, В. Киричок, О. Коберник, О. Матвієнко, Г. Пустовіт, В. Рабош, М. Щетинін та ін.); психологічних основ розвивального навчання (Г. Атанов, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Менчинська, І. Якиманська та ін.). Однак у контексті розвитку творчого мислення навчально-виховний процес залишається малодослідженим.

На основі аналізу наукової літератури та вивчення досвіду роботи початкової школи виявлено, що проблема розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи недостатньо теоретично та методично вивчена, відтак, не знайшла повного відображення у педагогічній практиці. Очевидними є суперечності, які виникли за нових соціальних умов та вимагають ефективного вирішення, а саме, між:

–нагальною вимогою сучасного динамічного соціуму у вихованні творчих особистостей і традиційними підходами до

організації навчально-виховного процесу в початковій школі;

– пізнавальною потребою вихованців у творчій діяльності та відсутністю науково обґрунтованих методичних рекомендацій з розвитку творчого мислення учнів початкової школи;

– необхідністю розвитку творчого мислення дітей і недостатньою підготовленістю вчителів до означеного виду роботи.

Отже, процес розвитку творчого мислення буде ефективним за рахунок формування у вчителів початкової школи мотивації до розвитку творчого мислення учнів; планомірного і систематичного створення на уроках проблемних ситуацій; удосконалення змісту позаурочної роботи, спрямованої на розвиток творчого мислення молодших школярів.

Реалії сьогодення та недостатня науково-теоретична й методична розробка проблеми зумовили необхідність вивчення процесу розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи.